3. Farg‘ona viloyati statistika boshqarmasi. Farg‘ona viloyatining qishloq xo‘jaligi: Statistik to‘plam (2020–2024 yillar). – Farg‘ona, 2025. – 184 b.

4. Ibragimov L.Z. Namozov J. A. Qishloq xo‘jaligi geografiyasi. O‘quv qo‘llanma. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2025. 161 b.

5. Soliyev A.S. Iqtisodiy geografiya: nazariya, metodika va amaliyot. Monografiya. – Toshkent: Kamalak, 2014. – 416 b.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi: Statistik to‘plam. – Toshkent, 2024. – 248 b.

UCHKO‘PRIK TUMANIDA BIRLAMCHI TIBBIY XIZMATLARNING HUDUDIY TASHKIL ETILISHI VA AHOLIGA QULAYLIGINI BAHOLASH

Abdinazarova Xidoyatxon Oripovna,
Abdullayeva Mahliyoxon Po‘latjon qizi,
Sotvoldiyeva Mulkshoda Sherzod qizi
Qo‘qon davlat universiteti
xidoyatabdinazarova@mail.com ORCID: 0009-0004-6763-2317

Annotatsiya. *Maqolada Uchko‘prik tumanida birlamchi tibbiy xizmatlarni hududiy baholash masalasi rasmiy demografik ma’lumotlar va ilmiy adabiyotlar asosida o‘rganildi. SIAT bazasining 2024-yil 1-yanvar ko‘rsatkichlari bo‘yicha jami aholi 241,4 ming, qishloq aholisi 195,4 ming va shahar aholisi 46,0 ming kishini tashkil etgan. Tarkibiy hisoblash natijasida qishloq aholisi ulushi taxminan 80,9 foiz ekani aniqlandi. Xizmatga yetib borish vaqti, kadrlar ta’minoti va aholi qamrovini birgalikda baholash metodikasi taklif etildi. Mahallalar qulayligini aniqlash uchun qo‘shimcha geoma’lumot va kuzatuv zarur.*

Kalit so‘zlar: *Uchko‘prik tumani, tibbiyot geografiyasi, birlamchi tibbiy xizmat, hududiy qulaylik, transport, qishloq aholisi.*

Kirish. Birlamchi tibbiy xizmat aholi kundalik murojaat qiladigan yordamning boshlang‘ich bo‘g‘inidir. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ushbu xizmatlarni aholining yashash joyiga imkon qadar yaqin tashkil etish zarurligini ta’kidlaydi [4]. Geografik tadqiqotda muassasaning mavjudligi bilan birga aholining undan amalda foydalana olishiga e’tibor qaratiladi. Maqolaning asosiy maqsadi Uchko‘prik tumani uchun demografik asosni tahlil qilish va hududiy qulaylikni baholash mezonlarini belgilashdir.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi. Tibbiy xizmatga qulaylikni faqat muassasalar soni bilan baholash yetarli emas. Bir xil masofa turli yo‘l va transport sharoitida turlicha vaqt hamda xarajat talab qiladi. Qishloq aholisi ulushi yuqori bo‘lgan hududda mahallalar kesimidagi baholash umumiy tuman ko‘rsatkichlari yashirishi mumkin bo‘lgan farqlarni tekshirishga yordam beradi. Ushbu jihatlar Uchko‘prik tumani misolida aholi joylashuvi va xizmatlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni geografik o‘rganishni dolzarb qiladi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqot ikkilamchi ma’lumotlarga asoslangan tavsifiy va metodik tahlil sifatida bajarildi. Demografik manba – Milliy statistika qo‘mitasining SIAT bazasidagi jami, qishloq va shahar doimiy aholisi bo‘yicha yillik qatorlari hisoblanadi [2]. Bazadagi 2024-yil ustuni yil boshiga, ya’ni 2024-yil 1-yanvarga tegishli; o‘lchov birligi ming kishidir. Nazariy asos sifatida JSST baholash doirasi [3] va GIS yordamida fazoviy qulaylikni o‘lchash tadqiqoti [1] olindi.

Aholi guruhlari ulushi $U = N / P \times 100$ formulasi bilan hisoblandi. Bunda N – guruh aholisi, P – jami aholi. Manbadagi sonlar 0,1 ming kishi aniqligida berilgani sababli hisoblangan ulushlar taxminiy bo‘lib, bir o‘nlik xonagacha yaxlitlandi. Hududiy hisoblar uchun muassasa koordinatasi, ish vaqti, shifokorlarning to‘liq stavka ekvivalenti, biriktirilgan

aholi va yo‘l tarmog‘i zarur. Mahalla yoki aholi punkti tahlil birligi sifatida taklif etiladi. Transport qulayligi eng yaqin mos muassasaga yo‘l bo‘yicha qatnov vaqti orqali baholanadi. Piyoda, jamoat transporti va avtomobil hisoblari ajratiladi. 15, 30 va 45 daqiqalik qamrov chegaralarini qiyoslash taklif etilib, ular majburiy milliy me’yor emas. Mazkur ishda yo‘l tarmog‘i hisobi yoki aholi so‘rovi o‘tkazilmagan.

Muhokama va natijalar. SIAT bazasiga ko‘ra, 2024-yil 1-yanvar holatida Uchko‘prik tumanida jami aholi 241,4 ming, qishloq aholisi 195,4 ming va shahar aholisi 46,0 ming kishini tashkil etgan [2]. Hisoblangan ulushlar 1-jadvalda ko‘rsatiladi.

1-jadval.

Uchko‘prik tumani aholisining tarkibi, 2024-yil 1-yanvar holati

Ko‘rsatkich	Aholi soni, ming kishi	Ulushi
Jami aholi	241,4	100,0 %
Qishloq aholisi	195,4	80,9 %
Shahar aholisi	46,0	19,1 %

Manba: SIAT [2]; ulushlar yaxlitlangan qiymatlar asosida mualliflar tomonidan hisoblangan.

Hisoblash natijasida qishloq aholisi ulushi taxminan 80,9 foiz, shahar aholisi ulushi 19,1 foizni tashkil etdi. Qishloq aholisi shahar aholisidan qariyb 4,2 baravar ko‘p. Bu nisbat qishloq mahallalari bo‘yicha xizmatlar joylashuvini o‘rganishga demografik asos bo‘ladi. U xizmat sifati pastligini yoki barcha aholi uzoqda yashashini isbotlamaydi va bunday xulosa uchun mahalliy ma’lumotlar zarur.

Ma’lumotlar asosidagi tahlilda muassasaga yetib borish, xizmat quvvati va amaliy foydalanish mezonlari ajratildi. Ularni tekshirish uchun zarur ko‘rsatkichlar 2-jadvalda jamlangan.

2-jadval.

Hududiy qulaylikni baholash ko‘rsatkichlari

Mezon	O‘lchanadigan ko‘rsatkich
Transport qulayligi	Yo‘l bo‘yicha qatnov vaqti
Kadrlar ta’minoti	10 ming aholiga birlamchi bo‘g‘in stavkalari
Qamrov	T vaqt ichida yashovchi aholi ulushi
Amaliy foydalanish	Kutish vaqti va qatnov xarajati

Manba: JSSTning birlamchi tibbiy yordamni baholash mezonlari hamda Luo va Wangning (2003) hududiy qulaylikni baholash yondashuvi asosida mualliflar tomonidan tuzilgan [1; 3].

Mahallalar reytingi va xizmat yetishmovchiligi xaritasi tuzilmadi. Jadvaldagi mezonlar keyingi empirik hisoblar uchun taklif bo‘lib, o‘lchangan qamrov natijasini almashtirmaydi.

“Qishloq aholisi” statistik kategoriyasi tarqoq yashash yoki transportning sustligini avtomatik anglatmaydi. Hududiy tahlilda aholi punktlari zichligi, yo‘llar va muassasalar

joylashuvi alohida tekshirilishi kerak. Tuman o‘rtacha ko‘rsatkichini mahallalar kesimida ochib berish xizmatga ehtiyojning hududiy farqlarini aniqlashga yordam beradi.

JSST doirasida geografik kirish imkoniyati, xizmat resurslari va foydalanish to‘siqlari birga ko‘riladi [3]. Shu bois muassasalar sonining aholi soniga nisbati yetarli o‘lchov emas. Ish jadvali va shifokor stavkalari turlicha bo‘lsa, muassasalarning xizmat quvvati ham farqlanadi. Hisobda barcha tibbiyot xodimlarini birlamchi bo‘g‘in shifokorlari bilan aralashtirmaslik lozim.

Luo va Wangning ikki bosqichli suzuvchi qamrov hududi usuli xizmat taklifi va unga yetib borish mumkin bo‘lgan aholi talabini bog‘laydi [1]. Uchko‘prikda bu usul yetarli geoma’lumot olingandan keyin qo‘llanishi mumkin. Dastlab qatnov vaqtini, keyin qamrov va xizmat quvvatini hisoblash izchil baholashni ta’minlaydi.

Rejalashtirishda yangi muassasa qurish, mavjud qabul quvvatini oshirish va transport aloqasini yaxshilash variantlari qiyoslanadi. Yo‘l yoki qatnov muammosini faqat qo‘shimcha shifokor bilan hal etib bo‘lmaydi. Muassasa yaqin, ammo navbat katta bo‘lsa, xizmat quvvatini tekshirish zarur. Ustuvor chora mahalliy o‘lchovlar asosida tanlanadi.

Ishning cheklovi tuman bo‘yicha umumiy demografik ma’lumot bilan chegaralanganidir. Muassasalarning to‘liq ro‘yxati va koordinatalari tekshirilmagani sababli qulaylik darajasi haqida qat’iy xulosa chiqarilmaydi. Keyingi so‘rovda qatnov va kutish vaqti, transport usuli hamda xarajat anonim tarzda o‘rganilishi tavsiya etiladi.

Xulosa. Uchko‘prikda birlamchi tibbiy xizmatlarni hududiy baholash aholi joylashuvi, transport va xizmat quvvatini bog‘lashni talab qiladi. 2024-yil 1-yanvar holatidagi SIAT qiymatlari asosida qishloq aholisi ulushi taxminan 80,9 foiz ekani hisoblandi. Bu natija mahallalar kesimidagi tahlilga asos bo‘ladi, xizmatdan foydalanishdagi tengsizlikni bevosita o‘lchamaydi. Amaliy ish muassasalar ro‘yxatini tekshirish, qatnov vaqtini hisoblash va kadrlar ta’minotini aniqlashdan boshlanishi kerak. Olingan dalillar ehtiyoj xaritasini tuzish va ustuvor choralarni tanlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Luo W., Wang F. Measures of Spatial Accessibility to Health Care in a GIS Environment: Synthesis and a Case Study in the Chicago Region // Environment and Planning B. 2003. Vol. 30, No. 6. P. 865–884. DOI: 10.1068/b29120.

2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. SIAT. Doimiy aholi soni: jami, qishloq va shahar. Yil boshiga, ming kishi. Uchko‘prik tumani, 2024-yil. URL: https://siat.stat.uz/data/246/; https://siat.stat.uz/data/247/; https://siat.stat.uz/data/248/

3. World Health Organization. PHC measurement framework and indicators. URL: https://www.who.int/teams/integrated-health-services/health-services-performance-assessment/phc-measurement-framework-and-indicators

4. World Health Organization. Primary health care. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/primary-health-care